

ԱՆՏԻԿ ՇԻՐԱԿԻ ՈՒԼՈՒՆՔՆԵՐԸ

Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերից հայտնաբերված նյութի վերլուծությունը գույց է տալիս, որ քաղման արարողակարգում օգտագործված են առավելապես արդու զարդի առարկաներ: Թաղումները կատարվել են ամձնական զարդերով, որոնք երբեմն հատուկ այդ նպատակի համար են պատրաստվել: Ձարդեր կրել են միայն կանայք, իսկ ուլունքներն ավելի հաճախ հանդիպում են մանկական քաղումներում:¹

Ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի Վարդբաղի և Անուշավանի կարասային, հիմնահողային և սալարկղային քաղումներից: Վարդբաղում ապակու մածուկից գույնզգույն ուլունքներ գտնվել են սալարկղային քաղումից, իսկ դամբարանադաշտի ավերված հատվածում՝ նաև գիշերից ուլունքներ, որոնց քիչ ավելի երկարավուն ձևերը գտնվել են այստեղ նաև 1974թ. պատահական բացված դամբարանից: Գտածոների գերակշիռ մասը ապակու մածուկից է և ապակուց, կան նաև ագաթից, բրոնզից և գիշերից ուլունքներ:

Մածուկից ուլունքները բազմազան են: Առանձին խումբ են կազմում գլանաձև հարթ մակերեսով ուլունքները: Մածուկի երկարավուն զանգվածը ծակվել է սուր գործիքով, որի տրամագծով էլ պայմանավորվել է ուլունքի անցքի չափը: Քանի որ ծակվել է միայն մի կողմից, ապա մուտքի անցքն ավելի լայն է, քան ելքինը, որը նաև անկանոն է և եզրերը դուրս (Բենիամինի թիվ 28 և թիվ 105 դամբ., տախտակ I, նկ. 2): Շատ հաճախ, կախված մետաղալարերի հաստությունից, միաշափ ուլունքների անցքերը տարբեր են: Այս խմբում հանդիպում են նաև կարճ, քեք գծերով զարդարված ձևեր: Նման ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 28 (տախտակ I, նկ. 1) և թիվ 105 (տախտակ II, նկ. 2) կարասային քաղումներից: Քննարկված ուլունքաձևերը 8- 10 մմ երկարություն ունեն և մի կողմում անհշտն լայն են: Գլանաձև ուլունքներ պատրաստվել են նաև մետաղալարի վրա փաթաթված ապակու զանգվածը 2-10մմ երկարությամբ կտրելով: Վառ գույներով այսպիսի ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 105 դամբարանից: Մածուկից ուլունքներն ամենալայն տարածում ունեցող զարդերն են և հայտնի են Հայաստանի տարբեր հուշարձաններից՝ Դվին,² Գառնի³ Օշական:⁴ Ուլունքների այս տեսակը բնորոշ է նաև Աղբեջանի տարածքին⁵ և Վրաստանին:⁶ Նման ուլունքների բազմաթիվ գտածոներ են հայտնի Հյուսիսային Մերձսևծովյան շրջանի հելլենիստական դամբարաններից:⁷ Մածուկից ուլունքների մեջ կան նաև փաքը երկկոնիկ ձևեր: Սրանց վրա պահպանվել է երկու փոքր զանգվածների միացման կարը: Շիրակից գտնված ապակու մածուկից ուլունքները վերաբերում են մ. թ. I - II դարերին:

Ապակյա ուլունքները կտրավուն են (Բենիամին, թիվ 126, 127, տախտակ II, նկ. 3, Վարդբաղ, թիվ 15, տախտակ III, նկ. 2), երկարավուն, գնդաձև (Բենիամին, թիվ 28, տախտակ I, նկ. 2, թիվ 105, տախտակ II, նկ. 2, թիվ 183, տախտակ III, նկ. 3) և գալարաձև (Բենիամին, թիվ 59, տախտակ II, նկ. 1):

Մ.թ. առաջին դարերում շատ տարածված էին մանր ուլունքները (Բենիամին, թիվ 28) և դարասկզբին ասպակյա ուլունքների արտադրության նոր ձևեր են ի հայտ գալիս՝ պայմանավորելով նաև տալատեսակների ստեղծումը: Գլանաձև անորակ ուլունքների կտրատված մասերից պատրաստվել են սկավառակաձև ուլունքները: Նման երկու ուլունք գտնվել է Բենիամինի թիվ 215 դամբարանից. դրանք ոչ թե թափոնի վերամշակման արդյունք են, այլ արդեն որպես նոր տեսակ են (տախտակ III, նկ. 6):

¹ Մարդարանական տվյալները՝ Ա. Խուդավերդյանի:

² Գ. Քոչարյան, Դվինի անտիկ ժամանակաշրջանում, Եր., 1991, էջ 54:

³ Ж. Хачатрян, Гарни V, Античный некрополь, Ер., 1976, стр. 109 - 112.

⁴ С. Есаян, А. Калаянцян, Ошакан I, Ер., 1988, стр. 63.

⁵ С. Есаян, Древняя культура племен сеперо - восточной Армении (III тыс. до н. э. - I тыс. до н. э.), Ер., 1976, стр. 30.

⁶ С. Казнев, Альбом кувшинных погребений Милгечаура, Баку, 1960, табл XVIII.

⁷ Б. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. I I, Тбилиси, 1950, стр. 5 0-51; Н. Кигуралдзе, Лапарский могильник, Тбилиси, 1976, стр. 20, 55, табл XX, 3.

Կլանածև ուլունքները, երկու կողմից սեղմնելով, ստացել են տակառի ձև: Այսօրինակ ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 28, իսկ սարդիոնե մմանօրինակ ուլունքները Բենիամինի թիվ 183 և 187 դամբարաններից: Ապակյա ուլունքների այս տարատեսակները պատրաստվել են տեղում. այդ են վկայում խոտան ուլունքի գտածոն, բնական վայրից գտնված ապակու խարամները, ինչպես նաև ուլունքների ցածր որակը: Վերջինիս վկայությունն են նաև Բենիամինի թիվ 212 դամբարանից գտնված ապակյա անհարթ և անկանոն ուլունքները (տախտակ III, նկ. 1): Մեր դարաշրջանի առաջին դարերին բնորոշ այս ուլունքատեսակները հանդիպում են անտիկ ժամանակաշրջանի բազմաթիվ հուշարձաններում: Հայտնի են Գառնիից,⁸ Ուրբնիսիից,⁹ Սյունգեառիից¹⁰ և Թվագրվում են I-II և II - III դարերով:

Ապակյա ուլունքների մեջ կան նաև տարատեսակ կախիկներ, որոնք ուլունքաշարերի մեջ բաժանարարի դեր են կատարել: Բաժանարարները ոճական, գունային և գեղագիտական ընդհանրացման են բերել ուլունքաշարերը՝ մանր և միատեսակ ուլունքների շարքերն ընդմիջելով երկարավուն ձևերով: Բենիամինից գտնվել են գնդաձև իրանով, սեղմված վզով, լայնաբերան կնունի տեսքով (դամբ. թիվ 183, տախտակ III, նկ. 3), կապույտ, երկկունիկ ութանիստ (դամբ. թիվ 105, տախտակ II, նկ. 2) և կաթիլաձև, աղորկ մակերեսով դարչնագույն բաժանարարներ (դամբ. թիվ 59, 67, տախտակ II, նկ. 1): Ապակյա երկարավուն (երկ. 10մմ), մուգ կապույտ մի ուլունք (դամբ. թիվ 28) կենտրոնում ունի սպիտակ բարակ թելանախշ: Տակառաձև և երկարավուն, լայնակի բազմագույն թելանախշով ուլունքներ գտնվել են Դվինից:¹¹ Մրանք աղերսվում են Հյուսիսային Մերձսևծովյան շրջանի ուլունքների մմանօրինակ տարբերակներին:¹² Ապակյա ուլունքների մի մասը ենթարկվել է նաև սառը մշակման՝ հոկմամբ գլխիկների:

Բենիամինի և Անուշավանի ապակյա ուլունքների մեջ կան վերադիր հատիկների գոտեգարդամբ մեկական ուլունքներ (Բենիամին, թիվ 183 դամբ. տախտակ III, նկ. 3, Անուշավան, տախտակ III, նկ. 4): Մրանք պատրաստված են կաղապարման եղանակով, ունեն ռսկու բարակ թիթեղից ներդիր և շատ էին տարածված հատկապես Մերձսևծովյան շրջանում:¹³ Հայաստանում նման ուլունքներ հայտնի են Դվինից,¹⁴ Գառնիից¹⁵ և Թվագրվում են մ. թ. ա. I դարով: Ապակյա բազմագույն ուլունքներից են աչքի ուլունքները: Նման ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 59 (տախտակ II, նկ. 1), թիվ 183 դամբարաններից (տախտակ III, նկ. 3), իսկ Անուշավանում՝ պատահական բացված դամբարանից (տախտակ III, նկ. 4): Բենիամինի թիվ 183 դամբարանի գտածոն սև է և քիչ սեղմված գնդի ձև ունի: Աչքերն արված են վերադիր անկանոն շրջանաձև երկու՝ մեծ և փոքր զանգվածների ընդելուզմամբ: Կենտրոնում սև բիբն է: Ուլունքի վրա մի փոսիկ կա, որն անկասկած երոբույ աչքի համար է արված, սակայն չի ընդլուգվել: Բենիամինի թիվ 59 դամբարանից գտնված մմանատիպ ուլունքը նույնպես ապակյա է՝ սև և մոխրագույն երկայնակի գծերի խառը երանգներով: Ուլունքի վրա կապույտի և մոխրագույնի համադրմամբ երեք աչք կա. օրոնցից մեկը նույնպես թերի է: Անուշավանի մմանատիպ ուլունքները գնդաձև են, և յո տարբերությունն ախորդների վեց-յոթ աչքերով, օրոնք պատկերված են սպիտակ բարակ երիզով օղակված կապույտ շրջանակի ձևով: Նմանօրինակ ուլունքները գալիս են հազարամյակից և հանդիպում են անտիկ աշխարհի բոլոր երկրներում:¹⁶ Հայտնի են

⁸ Е. Алексеева, Античные бусы Северного Причерноморья, САН вып. г. I-12, М., 1975; Е. Алексеева, Античные бусы Северного Причерноморья, САН вып. г. I-12, М., 1978; Е. Алексеева, Классификация бус искрополя у деревни Ново - Отрадное, Поселения и могильники Керченского полуострова начала н. э., М., 1970.

⁹ Ж. Хачатрян, նշվ. աշխ., 1976, стр. 124.

¹⁰ Л. Чилалов, Города Урбис, Тейлс, 1964, стр. 52, рис. 2.

¹¹ Р. Вандов, Мингечаур в III-VIII веках, Баку, 1961, табл. XV.

¹² Գ. Զնշարյան, նշվ. աշխ., էջ 54:

¹³ Е. Алексеева, նշվ. աշխ., էջ 40:

¹⁴ Е. Алексеева, Античные Государства Северного Причерноморья, М., 1984, стр. 31, табл. CLVI.

¹⁵ Գ. Զնշարյան, էջ 54:

¹⁶ Ж. Хачатрян, նշվ. աշխ., նկ. 46/1:

Վրաստանում՝ Դավիթբեկի,¹⁷ Դաբլադունիի¹⁸ և Պարգիսանակամից,¹⁹ նաև Ադրբեյջանից²⁰ և Հյուսիսային Սերմսևովյան շրջանից:²¹

Ըստ հետազոտողների՝ աչքի ուլունքները պատրաստվել են Եգիպտոսում և Փյունիկիայում:²² Ելնելով Շիրակի աչքի ուլունքների որակից, ինչպես նաև Բենիամինի բնակավայրում ապակու խարամի գտածոներից՝ կարող ենք ասել, որ քննարկվող գտածոները պատրաստվել են տեղում: Այս նյութերը հաստատում են տեղական արտադրության գոյությունը և նաև փաստում մ. թ. առաջին դարերում Հայաստանում ապակեգործության մասին Ագաթանգեղոսի²³ վկայությունը:

Ուլունքների մեջ առանձին խումբ են կազմում գիշերից ուլունքները, որոնք զլանաձև են, հղկված և ունեն 3–5 մմ տրամագիծ և 1–6 մմ երկարություն: Գիշերից ուլունքներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 59 (տախտակ III, նկ. 2) և Վարդբաղի ավերված դամբարանից (տախտակ III, նկ. 5): Նման ուլունքներ հայտնի են Դվինից:²⁴

Բենիամինի և Անուշավանի ուլունքաշարերի մեջ կան նաև սարդիոնից ուլունքներ: Բենիամինի թիվ 127, 187, 190 դամբարաններում ուլունքաշարերի մեջ կա մեկական նման ուլունք, իսկ թիվ 183 դամբարանում սարդիոնից ուլունքները կազմում են շարանի կեսը: Այս ուլունքները (տախտակ III, նկ. 3, տախտակ III, նկ. 4) զնդաձև են, մակերեսն ամբողջությամբ կամ մասամբ հղկված է: Բենիամինում (թիվ 183) հանդիպում են սարդիոնե ուլունքների տակառաձև և զլանաձև տարբերակներ (տախտակ III, նկ. 3): Ուլունքները ծակվել են մի կողմից, որի հետևանքը մուտքի և ելքի անցքերի չափերի անհամաչափությունն է: Սարդիոնից ուլունքները զուգահեռներ ունեն Հայաստանի համաժամանակյա հուշարձաններում և գտնվել են Դվինից²⁵ ու Գառնիից:²⁶

Բենիամինի թիվ 183 դամբարանից գտնվել են նաև ագաթից տակառաձև ուլունքներ, որոնք նարնջակարմիր են, երբեմն նաև ավելի մուգ երանգներով, ունեն 4–8 մմ երկարություն, 2,5–4 մմ տրամագիծ: Այս ուլունքները անցքերը բացվել են երկու կողմից, և հաճախ փորվածքներն իրար չեն միանում: Ագաթից ուլունքների զլսիկներն հղկված են, բայց ոչ փայլեցված: Սրանց հետ գտնվել է նույնպես ագաթից, կողային նեղ միսերով, տափակ մի ուլունք (տախտակ III, նկ. 3): Անուշավանից գտնված ագաթից ուլունքներից մեկը ձվաձև է, իսկ մյուսը հավասարասյուն եռանկյուն է՝ մի անկյունը կտրացված: Երկուսն էլ բաժանարարներ են (տախտակ III, նկ. 4): Հայտնի է, որ քարից ուլունքների արտադրության արհեստանոցները գտնվում էին Հնդկաստանում, Ժամնակակից Ալաբադո քաղաքի մոտակայքում:²⁷

Ինչպես վկայում է Ստրաբոնը, հնդկական ապրանքների առևտուրը կատարվում էր Հայաստանի վրայով:²⁸ Իսկ Բենիամինի բնակավայրը մ. թ. ա. I դ. և մ. թ. I–II դ. սկզբին վերելք էր ապրում և միաժամանակ առևտրական կենտրոն էր:²⁹ Այս ամենը նպաստավոր էին գաղղերի բազմազան ձևերի ու տեսակների լայն տարածման համար: Ուլունքների նման բազմազանությունը՝ սարդիոնի, ագաթի, ապակու և մածուկի համադրումը նույն շարանի մեջ բնորոշ է նաև Հյուսիսային Սերմսևովյան շրջանին և ողջ Կովկասին:³⁰

¹⁷ Ժ. Խաչատրյան, *Արտաշատ* 2, Եր., 1981, էջ 87:

¹⁸ Н. Кнуградзе, *Давларский могильник*, Тбилиси, 1976, стр. 55.

¹⁹ Б. Куфтин, *указ соч.*, табл. XIV.

²⁰ М. Ивашенко, *Купчинский могильник в Западной Грузии, СА, XIII, 1950, рис. 19.*

²¹ С. Казис, Т. Голубкина, *Об одном купчинском погребении, ИАП Аз. ССР. пом. 3, 1949, табл. IX.*

²² Е. Алексеева, *նշվ. աշխ.*, 1970, табл. II 18–38.

²³ Е. Алексеева, *նշվ. աշխ.*, 1978, стр. 46.

²⁴ Ագաթանգեղոս, *Հայոց պատմություն*, Եր., 1983, ԺԳ, 150:

²⁵ Գ. Զեղարյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 53:

²⁶ Նույնը:

²⁷ Ж. Хачатрян, *նշվ. աշխ.*, 106, табл. XXV, XXVI.

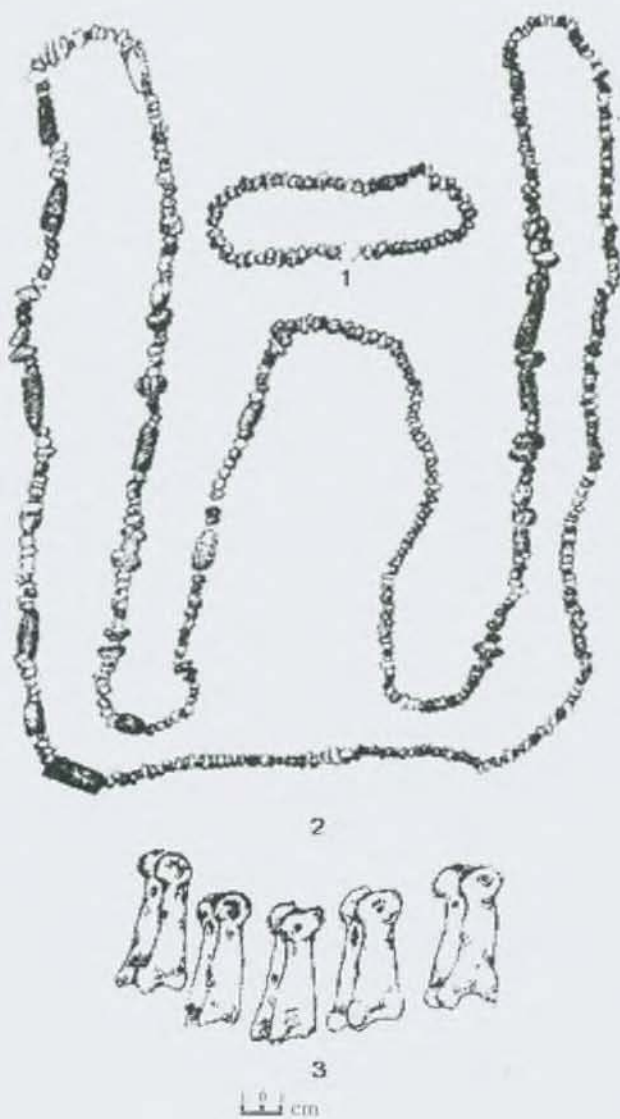
²⁸ Е. Алексеева, *նշվ. աշխ.*, 1978, стр. 32.

²⁹ Ստրաբոն, Եր., 1940, էջ 32:

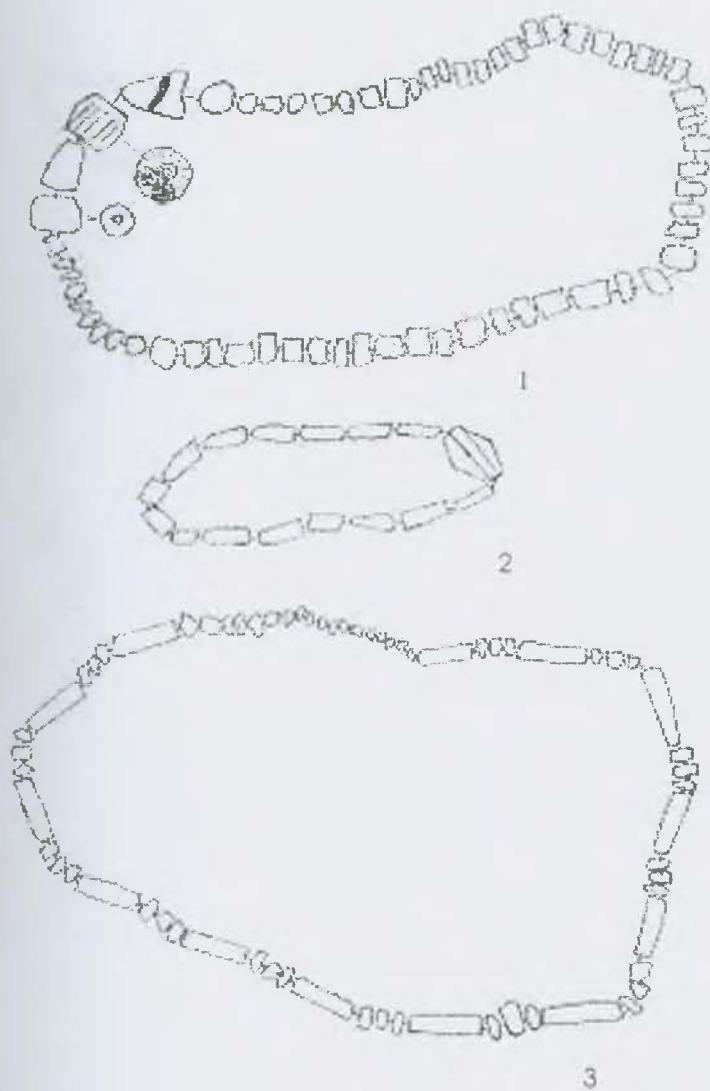
³⁰ Ф. Тер-Мартirosов, *Памятник классической античности Армении, Вестник Ереванского университета*, п. 3, 1993, стр. 69.

³¹ Е. Алексеева, *նշվ. աշխ.*, 1978, стр. 46.

Տախտակ I

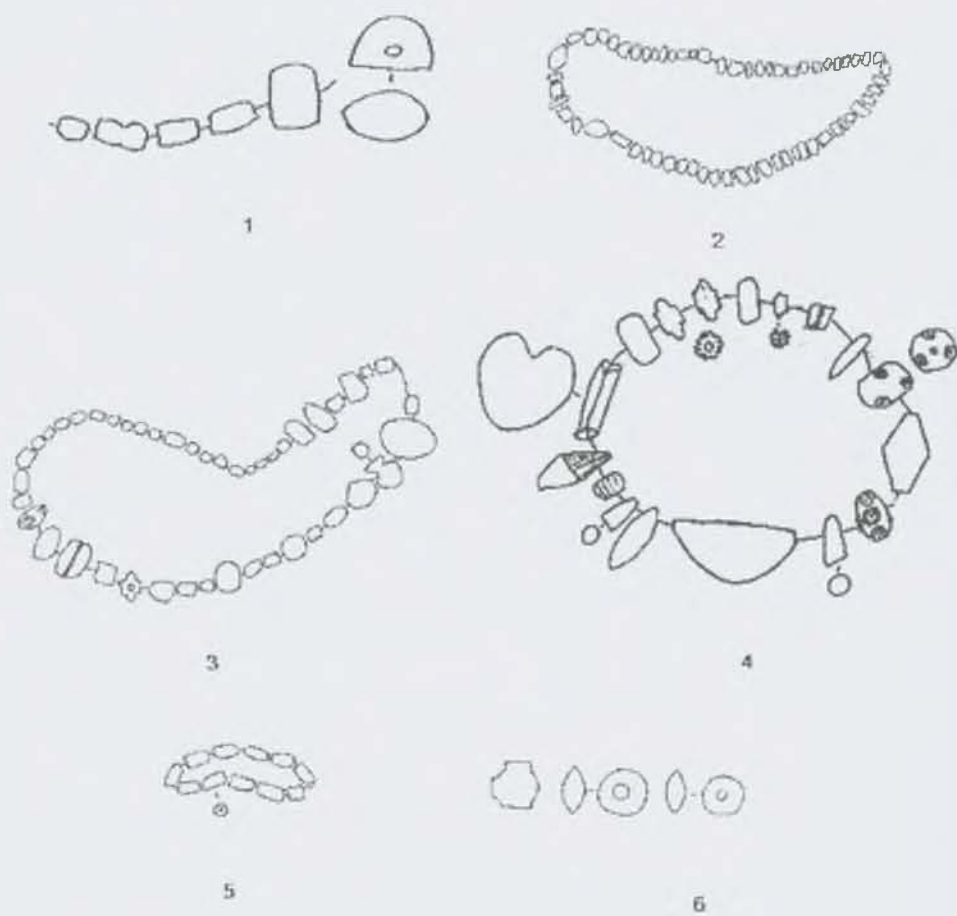

Տախտակ II

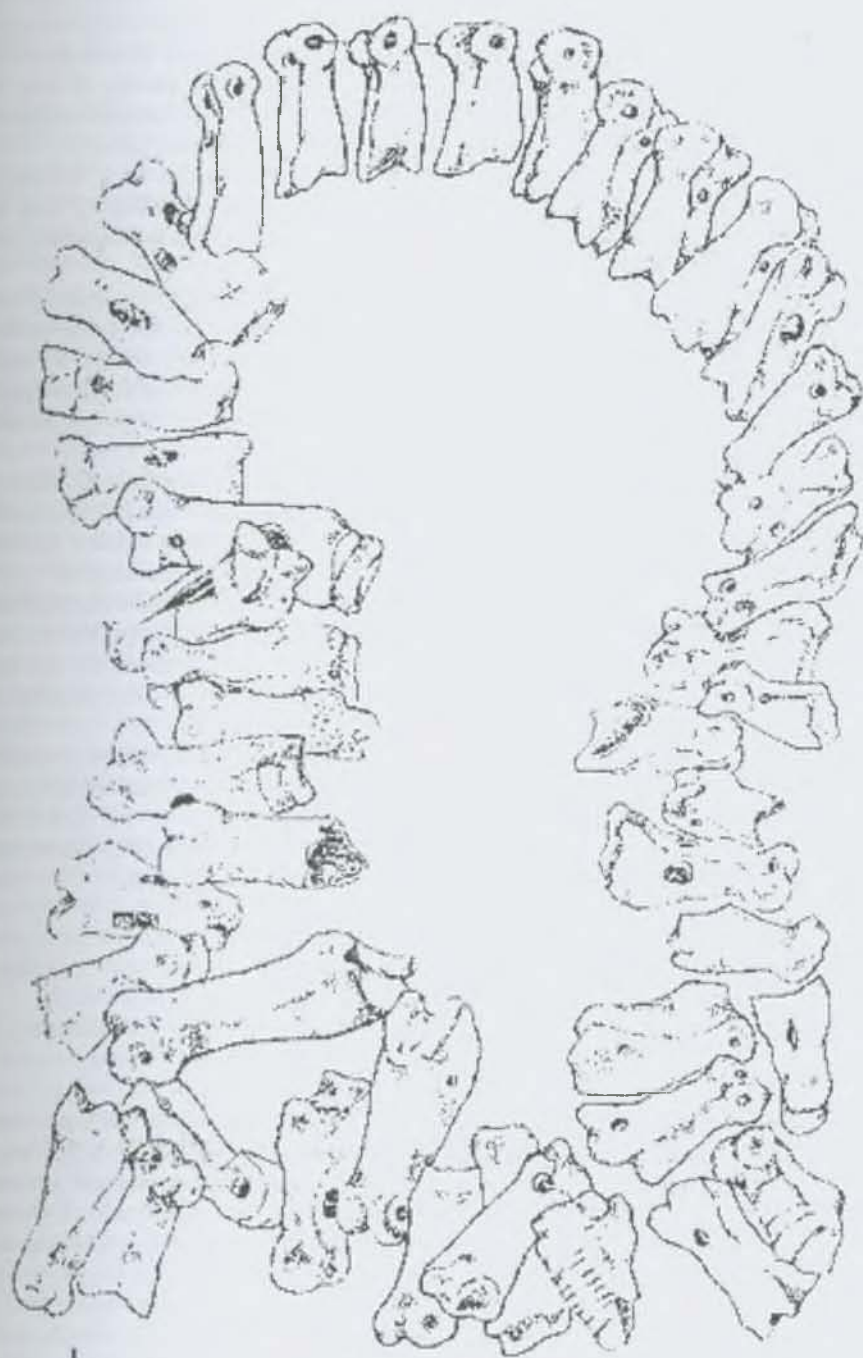
1 0 1 cm

Տախտակ III

0 1 2 cm

Տախտակ IV

1 0 3 cm

Անուշավանից գտնվել է նաև բրոնզե մի ուլունք (տախտակ III, նկ. 4), որը պատրաստվել է սրտաձև կտրված բրոնզի քիթեղի ծայրերն իրար վրա բերելով: Ուլունքը յուրահատուկ և եզակի է մեր ունեցած նյութերի մեջ:

Աղքատիկ թաղումներում, որպես ուլունք, օգտագործել են մատների ֆալանգներ: Բենիամինի թիվ 195 դամբարանում (տախտակ IV) երկու շարքով վզի շուրջը փաթաթված մի քանի տասնյակ ֆալանգներ են գտնվել: Երբեմն նույն ֆալանգի վրա մի քանի անցք է, մի քանիսի վրա էլ՝ լայնակի խազեր: Ֆալանգներ գտնվել են նաև Բենիամինի մեկ այլ՝ թիվ 182 դամբարանից (տախտակ I, նկ. 3): Նման նյութեր հանդիպում են տարբեր ժամանակաշրջանի թաղումներում և չեն կալող թվագրող լինել:

Ինչպես տեսանք, Շիրակից գտնված ուլունքները տարբեր են և՛ նյութով, և՛ պատրաստման տեխնիկայով, ունեն գունային տարբեր երանգավորումներ: Իսկ այդպիսի կապ կա հանգուցյալի սեռի և ուլունքների գույների միջև. գուցե կան կանանց կապտամարդկանց համար բնորոշ գույներ:

Գիտական գրականության մեջ ընդունված է, որ սարդիոնից վարդագույն-դեղնաթափանցիկ երանգները բնորոշ են կանանց թաղումներին:³¹ Սամթավրոյի դամբարանադաշտում մուգ կարմրանարնջագույն սարդիոնից ուլունքները գտնվել են տղամարդկանց, իսկ բաց վարդագույն-կարմրավուն ուլունքները՝ կանանց թաղումներից:³² Հայաստանում գունային նույն համադրություններով են կազմված Գառնիի դամբարաններից հայտնաբերված ուլունքները:³³

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մեր ունեցած նյութերի մեջ գույների առանձնացում կամ խմբավորում չկա, ամեն ուլունքաշար գունային ազատ համադրում ունեցել և կազմվել է առանց սեռ, տարիք կամ այլ հատկանիշներ նկատի առնելու: Ծարանների մեջ կարող են լինել բոլոր գույները, կամ՝ երկու գույնի համադրում:

Հնագիտական և մարդաբանական տվյալների համադրումն առավել արժանա հավատ է դարձնում ուսումնասիրության արդյունքներ: Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերից միայն Բենիամինի մարդաբանական նյութն է ուսումնասիրված: Եվ, ըստ այդ տվյալների, ուլունքները գտնվել են մանկական (սեռի մասին մարդաբանական տվյալներ չկան) և կանանց թաղումներից:

Այսպիսով, Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերից հայտնաբերված ուլունքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բացի ներմուծված տարատեսակ ուլունքներից, կան նաև տեղական արտադրության նմուշներ: Ուլունքները մ. թ. ա I- մ. թ. II դարերում կրել են ձևաոճական և ժամանակագրական փոփոխություններ՝ փաստելով, նյութական մշակույթի զարգացման ընթացքն ու յուրահատկությունները:

БУСЫ ИЗ АНТИЧНЫХ НЕКРОПОЛЕЙ ШИРАКА

Резюме

Л. Еганян

В статье рассматриваются бусы из раскопок античных некрополей Бениамини Вардбага и Анушавана. Бусы и сопровождающий материал найдены только в женских и детских захоронениях. Они разные по материалам (паста, стекло, агат, сердолик, бронза, фаланги животных) и по формам (круглые, плоские, цилиндрические и т.д.). Изучение показывает, что наряду с импортными, большое количество бус местного производства. Бусы из ширакских некрополей датируются I в до н э - 2 в н э.

³¹ В. Марколин, Сердолик - камень счастья, М., 1970, стр. 272.

³² Г. Лемлейи, Техника сверления каменных бус из раскопок на Кавказе, КСИИМК, вып. XVIII, 1947, стр. 29.

³³ Ж. Хачатрян, указ соч., 1976, стр. 108.